

Angst in een geval van schizofrenie
"stront in de ogen van de Ander"

Nathalie Lacey

"*Je me sens bizarre, ça ne va pas, je ne suis pas en forme*" (Ik voel me raar, het gaat niet, ik ben niet in vorm): dat roept Laura, een Franstalige jongedame van twintig, die in opname is in "Le Courtil, Jeunes Adultes"¹. Ondertussen loopt ze paniekerig heen en weer. Af en toe houdt ze halt voor een spiegel om zichzelf te bekijken, terwijl ze door haar haren woelt daarbij vloekend dat het echt niet gaat. *Intervenants*² die zich toevallig in haar buurt bevinden, krijgen meteen de volle lading: ze scheldt, schreeuwt dat men moet ophouden haar te bekijken, trekt aan haren en kleren. En dan moet ze plots weg, de stad in, "*aller voir des gens*" (mensen gaan zien). Na enkele uren, of soms pas de volgende dag, duikt ze weer op, vaak met blauwe plekken of gescheurde kleren. Deze tekens, die ze herhaaldelijk bekijkt, laten haar perplex. Hoe ze eraan komt is haar een raadsel. "*Un truc fou ...*" (iets zot), besluit ze.

Meermaals zijn we tijdens de eerste maanden van haar verblijf getuige van een dergelijke sequens. Daarbij stellen zich een aantal vragen. Wat overkomt Laura wanneer ze zegt dat ze zich 'raar' en niet 'in vorm' voelt? Vanwaar de onafwendbare noodzaak om 'mensen te zien'? Wat signaleert haar angst en hoe probeert ze die in te dijken?

adoptie en spiegelbeeld

Vier maanden na haar geboorte in Noord-Afrika wordt Laura samen met haar broer door een Frans echtpaar geadopteerd. Dit verneemt ze zes jaar later, via die broer - wat meteen ook de rechtstreekse aanleiding vormt van een lang parcours doorheen de psy-wereld.³

'Adoptie' is voor Laura een alleenstaande meesterbetekenaar. Hij verwijst niet naar een familieroman die het verlangen van de Ander betekent (wat wél het geval is in de neurose). Bijgevolg is haar afkomst een blijvend enigma: "*Je ne sais pas d'où je viens, je suis nulle part, personne ne me*

¹ "Le Courtil" is een Franstalige instelling voor psychotische en zwaar neurotische kinderen en jongvolwassenen die in 1982 gesticht werd door Alexandre Stevens, huidige voorzitter van de "New Lacanian School". "Le Courtil" bevindt zich op een boogscheut van Frankrijk, vandaar het groot aantal Franse jongeren dat daar verblijft.

² *Intervenant* is een neologisme, vanuit het Franse werkwoord *intervenir* (tussenkomen), dat moeilijk in het Nederlands te vertalen is. Een *intervenant* stelt zich op particuliere wijze aanwezig in het universum van de jongeren in Le Courtil, in die zin dat zij op hem kunnen rekenen als op een partner om de 'uitvindingen' of 'vondsten' te helpen ontwikkelen waarmee zij zelf het reële behandelen, waaraan ze lijden. En dat is iets anders dan 'opvoeden' of 'psychologiseren'.

³ Gaande van ambulante therapieën, acute hospitalisaties tot langdurige verblijven in instellingen

comprend" (Ik weet niet vanwaar ik kom, ik ben nergens, niemand begrijpt me). Het structureel ontbreken van een symbolische elaboratie van deze S_1 resulteert tevens in een verstoord lichaamsbeeld, waarbij vooral haar Noord-Afrikaanse trekken van betekenis ontdaan lijken. Laura beschrijft zichzelf als een "*observatrice des traits différents que je peux avoir sur mon visage*" (observator van de verschillende trekken die ik in mijn gelaat kan hebben).

Deze perplexiteit tegenover het verlangen van de Ander en de inconsistentie van haar eigen spiegelbeeld maken in een tweede logische tijd plaats voor de zekerheid dat de Ander haar misprijst. Laura beweert dat de mensen de spot drijven met haar afkomst en dat hun aandacht gericht is op haar huidskleur en haren.

liefde, blik en luxe

In het begin van haar opname in "Le Courtil" vraagt Laura voortdurend of we haar liefhebben of misprijzen. Ze zegt sinds altijd op zoek te zijn naar liefde en begrip - "*Je suis à la recherche d'amour, je veux qu'on me comprenne*".

Van die liefde wil ze zich verzekeren door zich als het ware aan de Ander te koppelen via de blik. Zo heeft ze de particuliere gewoonte om plots vlak voor ons op te duiken, om letterlijk in oog met ons te komen staan, en dan aan de haren te trekken of scheldend weg te lopen. Ook tracht ze ons voortdurend tot ooggetuige te maken van haar intimiteit, en dan vooral haar "seksuele geheimen"; die onthult ze onder andere door haar "*journal intime*" (dagboek) overal te laten rondslingeren of dat zelfs onder onze neus te schuiven met de insisterende vraag om het te lezen. Het appèl op de blik beperkt zich echter niet tot het symbolische vlak. Het gebeurt wel eens dat ze in halfontklede toestand verschijnt. Dat heeft misschien iets te zien met haar "*fantasme ultime*" (ultiem fantasma), dat ze ons zonder terughoudendheid toevertrouwt: "*faire l'amour dans une pièce entourée de fenêtres pendant qu'on me regarde sans intervenir*" (vrijen in een ruimte met vensters rondom, terwijl men naar mij kijkt zonder in te grijpen).

Met haar ouders lijkt ze een soort 'geslaagde liefdesverhouding' te hebben. Laura's getuigenissen over de band die ze met haar vader in het bijzonder onderhoudt, geven dit op zeer treffende wijze weer: Vader zegt altijd slechts perfect gelukkig te zijn met zijn dochter aan zijn zijde. Met hem kan ze ook over het meest intieme praten. En tenslotte krijgt ze van hem al wat ze vraagt: geld, kledij, en wat ze *objets de luxe* (luxevoorwerpen) noemt.

Van luxe-object tot 'stront in de ogen van de Ander'

Deze 'geslaagde liefde' heeft in het verleden echter geleid tot zelfmoordpogingen en tot de fysieke mishandeling van haar ouders. Wat maakt deze liefde ondraaglijk?

"Je baigne sans cesse dans le luxe, je ne vais vraiment pas bien." (Ik baad onophoudelijk in luxe, het gaat écht niet goed met mij.) Ons lijkt het dat Laura, badend in luxe, tot luxe-object van de Ander verwordt; ze is niet meer dan het object dat schittert in de ogen van de Ander. Ze incarneert het teveel waarmee het tekort van de Ander wordt opgevuld en realiseert zodoende een vol-maakte verhouding waar verlangen en ambiguïteit plaats maken voor de zekerheid dat de Ander van haar geniet. En de zekerheid omtrent diens obscene genot werpt haar terug tot haar primordiale structuurpositie van afvalobject, van "stront" zoals Laura zegt. *"Il y a des gens qui ont de la merde dans leurs yeux, mes parents entre autres. Ces gens ne me comprennent pas, ils ne me prennent pas au sérieux"* (sommige mensen hebben stront in de ogen, mijn ouders onder andere. Zulke mensen begrijpen me niet, ze nemen me niet ernstig). De obscene blik van de Ander reduceert Laura tot stront, ze is niet meer dan de stront in diens ogen waartegen ze vaak schreeuwend in opstand tracht te komen: *"Je ne suis pas ta merde!"* (ik ben uw stront niet) of *"Arrête de me regarder!"* (stop met mij te bekijken)...

Vatten we even samen: Laura is nergens, heeft geen plaats in het verlangen van de Ander. Dit leidt tot een zoektocht naar 'liefde', waarbij ze zich aan de Ander opdringt ... als luxe-object van zijn/haar blik, en hierin schuilt de impasse. Want, dit verandert niets aan haar structurele positie, dit maakt het voor haar niet minder ondraaglijk; het is slechts de herhaling van hetzelfde. Ze biedt zichzelf aan als opvulling van de Ander, of het nu als "luxe" of "stront" is. De prijs die ze ervoor betaalt is invariabel: geen plaats in het verlangen van de Ander, enkel een plaats als object van een obscene, genietende blik.

een partner?

We kunnen Laura pas vergezellen bij het zoeken naar behandelingsmodaliteiten voor haar positie als object, indien we erover waken om niet een zoveelste incarnatie te worden van de genietende Ander die haar in zijn blik tot 'stront' reduceert. Vandaar de noodzakelijke bereidheid "niet altijd alles moeten willen zien" - wat enerzijds neerkomt op een soort negativering van onze eigen blik en anderzijds een 'neen' tegenover de blik die Laura soms belichaamt.

Dit kan verschillende vormen aannemen. We stellen ons eerder neutraal op wanneer ze probeert haar seksuele avonturen uit de doeken te doen, weigeren haar *journal intime* te lezen en benadrukken dat haar kamer privé-terrein is. En als ze halfbloot verschijnt, grijpen we kordaat in. Het komt er dus telkens op neer om Laura te helpen bij het afgrenzen van haar intimiteit.

angstwekkend object, verbrokkeld lichaam en passage-à-l'acte

Volgens een centrale stelling van Lacans Seminarie X over de angst fungeert deze als een signaal voor een 'teveel'. Welk 'teveel' doet Laura rusteloos heen en weer lopen, doet haar zich 'raar' en niet 'in vorm' voelen? Onze hypothese is dat de angst wordt opgewekt door de genietende blik van de Ander, die haar lichaam binnendringt en dit verbroeckt, zijn vorm doet verliezen. Op dat moment staat Laura perplex. Meer in het bijzonder blijkt ze vooral haar Noord-Afrikaanse trekken als enigmatisch te ervaren - alsof deze zich geïsoleerd, zonder onderling verband aan haar opdringen⁴. Met de intrusie van het reële van het genot in haar lichaam dreigt Laura dus de scène te verlaten en tegelijkertijd het reële te verwoegen in de passage-à-l'acte.

Een eerste afweer tegen dit teveel lijkt de hogerop beschreven dwang om zichzelf te spiegelen of oog in oog met de ander te gaan staan. Alsof ze via het spiegelbeeld of het oog van de Ander toch nog even in beeld, "in vorm" of op scène blijft. Vanuit hetzelfde perspectief is haar dwang om 'mensen te zien'⁵ niet alleen maar een poging om zich te onttrekken aan de blik van de Ander die haar tot stront reduceert, maar tevens een poging om elders, in de ogen van anderen, een andere niet 'objectale' naam te lezen voor haar 'wezen'. Nog een andere defensie lijkt haar inschrijving in een "*centre de mise en forme*" (fitnesscentrum) - ze moet daar echter meteen afhaken omwille van al die blikken.

Al deze pogingen om een betekenisverlenend en daardoor angstwerend beeld te scheppen zijn tot mislukken gedoemd, ze houden haar uiteindelijk niet weg van de afgrond van het reële. We verwijzen naar de scheldwoorden aan het adres van haar spiegelbeeld of al wie geen grenzen stelt aan de wijze waarop zij zich in het blikveld van de Ander presenteert. Er moet dus een andere oplossing komen ...

Daaraan lijkt het stelen te kunnen beantwoorden. Wanneer het niet goed gaat, zegt Laura, dan begint ze soms te stelen. Dit kan beschouwd worden als een poging om een castratie in het reële van de Ander te forceren, om diens teveel te negativeren. Misschien geldt dit ook voor het trekken aan de haren of de kleren van al wie op dat moment de genietende Ander incarneert. En wanneer dit niet volstaat, dan gebeurt het dat Laura de Ander begint te slaan. Daarbij viseert ze uiteindelijk de 'stront' - die voor haar beantwoordt aan wat Lacan bestempelt als de *kakon* in de Ander (Lacan, referentie?). Soms ook klampt ze op straat voorbijgangers aan "omdat dezen haar bekijken" en "interesse tonen". De "euforie" omtrent dergelijke 'geslaagde ontmoeting' leidt niet zelden tot een 'kwelijke ontmoeting', waarbij Laura voorwerp van fysieke of seksuele mishandeling wordt en zodoende opnieuw realiseert wat ze maar is voor de Ander.⁶

⁴ In een tweede tijd maakt de perplexiteit plaats voor de zekerheid dat de Ander stront in de ogen heeft en de spot drijft met haar afkomst (symbolisch) en uiterlijk (imaginair)

⁵ *aller voir des gens* betekent dat men bij mensen langsgaat, op bezoek gaat.

⁶ Een gelijkaardige realisatie van haar 'wezen' deed zich uiteindelijk voor in een instelling voordat ze bij ons terechtkwam. Beziend met de beste

doeltreffende 'mises en forme'

Van bij de aanvang van haar opname toont Laura grote interesse voor een aantal imaginaire praktijken, die neerkomen op de integratie van verschillende details en trekken in een globaal beeld.

Tekenen is er daar één van. Dit brengt haar tot rust op voorwaarde dat anderen zich daarvoor niet al te opdringerig interesseren. Dan vindt ze bijvoorbeeld een nieuw dier uit via combinatie van de meest typische trekken van bestaande dieren.

In haar handtas draagt Laura ook foto's van zichzelf mee die ze geregeld aandachtig bekijkt, en dit zonder dat ze enigmatisch worden. In tegenstelling tot de spiegel of het oog van de Ander lijken die fotografische zelfbeelden wel angstremmend, maar op voorwaarde dat ze bij haar blijven, in haar handtas. Ze mogen onder geen beding beginnen circuleren en zodoende het object van de Ander worden. "*Ce serait un mauvais signe*" (dat zou een slecht voorteken zijn), zegt Laura.

naar een praktijk van conversatie over de taal ...

Wat heeft Laura's opname haar nu bijgebracht? Uiteindelijk is zij gekomen tot een andere, meer leefbare 'koppeling' met de Ander, die gebaseerd is op een zeer particuliere praktijk van 'conversatie'. We proberen dat te verduidelijken.

Op een bepaald moment slaagt Laura erin om haar zoektocht naar "liefde" te verwoorden op een wijze die terzelfder tijd de impasse én een mogelijke uitweg aanduidt. "*Je suis à la recherche d'amour. Je veux qu'on m'écoute, je veux qu'on me comprenne. Mais ça veut pas dire qu'on doit me plaindre. Un mot n'est pas un autre. 'Comprendre' n'est pas 'plaindre'. Quand on me plaint je me sens bizarre, et puis je dois me casser, je dois aller voir des gens.*" (Ik ben op zoek naar liefde. Ik wil dat men luistert naar mij, ik wil dat men mij begrijpt. Maar dat wil niet zeggen dat men mij moet beklagen. 'Begrijpen' is niet 'beklagen'. Wanneer iemand mij beklaagt, voel ik me raar en dan moet ik ervandoor, dan moet ik mensen gaan zien.) De "liefde" die Laura kan verdragen, passeert via een "begrip". De impasse bestaat er in dat de toehoorder al te veel zijn verlangen mobiliseert in zijn antwoord op Laura's spreken en dat hij aldus blijk geeft van een begrip (lees: empathie of sympathie) dat Laura onmogelijk kan verdragen gezien het enigmatische karakter ervan. Een mogelijke uitweg is een welbepaalde conversatie die een ander begrip mogelijk maakt, een begrip met betrekking tot de woorden op zich. Converseren,

bedoelingen gaf men haar daar alle 'genegenheid' die ze verondersteld werd te ontberen: ze werd er omhelsd en gekust bij elke begroeting, ze werd er op de vrolijkst denkbare wijze gewekt door opvoeders die in haar kamer djembé kwamen spelen ... om vervolgens haar laken weg te trekken. "*C'était bizarre, à la fin je me suis mise à poil pour dormir*" ('t was raar, uiteindelijk ging ik naakt slapen).

spreken wil volgens Laura trouwens zeggen "*formuler les choses de la bonne manière*" (de zaken op de goede manier formuleren).

Dergelijke conversatie kan aanvankelijk niet met wie "stront in de ogen" heeft, zo benadrukt ze zelf. "Stront in de ogen" heeft al wie blijk geeft van té grote interesse in Laura zelf, in haar tekeningen, haar verhalen. "Stront in de ogen" heeft al wie gericht is op de boodschap, de betekenis, de waarheid van haar spreken en die zich zodoende het zoveelste adres van haar confidenties maakt. "Stront in de ogen" heeft tenslotte al wie haar vanuit zijn eigen passie voor de waarheid aanmoedigt tot een spreken zonder grenzen en haar zodoende viseert vanuit de positie van obscene, genietende Ander. Dat maakt Laura angstig. En dan zit er niets anders op dan weer maar eens 'mensen te gaan zien' ...

Converseren, als basis voor een nieuwe en draaglijke 'liefdesverhouding', kan dus enkel met iemand die niet Laura of de betekenis van haar spreken viseert, maar die samen met haar de woorden viseert. Concreet komt dit erop neer dat Laura met ons probeert te komen tot een soort consensus over het gebruik van een aantal woorden. Zo zoeken we bijvoorbeeld samen 'het goede woord' voor 'iets' dat zij in eerste instantie ervaart als *bizarre* (raar). Paradigmatische voorbeelden zijn de zogenaamde *luxé* (luxé) en *liberté pure* (zuivere vrijheid), die in haar taal de ervaring van de 'geslaagde liefdesverhouding' met de Ander betekenen. Vanuit een niet-weten over haar taal (en dus niet vanuit een passie voor de waarheid) vragen we haar dan telkens andere woorden te zoeken om deze 'eerste woorden' te verduidelijken. Zo komt ze tot woorden als *euphorie* (euforie), *angoisse* (angst), *psychosomatique* (psychosomatiek), *péjorative* (pejoratief), etc. Daarvan maakt ze dan een 'categorie', om er vervolgens een andere 'categorie' tegenover te plaatsen, met op kop de *liberté limitée* (beperkte vrijheid), en daaraan vasthangend verwante betekenaars als *peur* (schrik), *démocratie* (democratie), *lois* (wetten), *règles* (regels), etc. Op die wijze werken wij samen met Laura een soort neo-code uit of een éénduidig weten over de taal ...⁷

Gaandeweg zet Laura zelf nog een belangrijke stap verder wanneer ze deze uitvinding, want dat is het, van de conversatie over de taal aanwendt om de band met haar ouders draaglijker te maken, om de genietende blik van de Ander en bijgevolg ook haar eigen objectpositie te behandelen. "*Je sais que je ne peux pas changer mes parents, mais si je continue, vis-à-vis d'eux, à faire des efforts pour formuler les choses de la bonne manière, pour parler avec eux, c'est que ça sert à moi-même*" (Ik weet dat ik mijn ouders niet kan veranderen, maar als ik verder inspanningen doe om de zaken tegenover hen op de goede manier te formuleren, dan is het omdat ik daar zelf iets aan heb). Laura blikte dan ook met van langsom meer tevredenheid terug op haar weekends die ze thuis doorbrengt. "*C'était enrichissant,*

⁷ Voor meer uitleg over deze *pratique de conversation* verwijzen we naar *Les traitements psychanalytiques des psychoses*, Eric Laurent, Les Feuilletés du Courtil nr. 21, p. 7- 24 en naar *La psychose ordinaire, La convention d'Antibes*, collection publiée par J.-A. Miller, p. 358-370.

j'ai pu rester chez eux et je n'ai pas dû dire tout" (Het was verrijkend, ik ben bij hen kunnen blijven en heb niet alles moeten zeggen).

Onze conversatie over de taal leidt dus blijkbaar tot een nieuwe 'koppeling' met de Ander, die haar voorlopig voldoende bescherming biedt tegen het ondraaglijke reële. De noodzaak om 'mensen te zien' is inderdaad afgenomen en *passages à l'acte* blijven, voorlopig toch, volledig achterwege. Laura's vertrek uit vorige instellingen had altijd iets van een *passage à l'acte*. Na veertien maanden in "Le Courtil" gaat Laura zonder noemenswaardige problemen op studio in de buurt van haar ouders. Na één jaar stellen zich nog altijd geen onoverkomelijke problemen.